

Іван ТЕРЛЮК

Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького,
доцент кафедри права,
доктор юридичних наук, доцент
i.terlyuk2406@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0900-4388

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА ТА CONSTITUTIO CRIMINALIS CAROLINA НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У ВОЛОДІННЯХ ГАБСБУРЗЬКОЇ МОНАРХІЇ XVIII СТ.

<http://doi.org/10.23939/law2025.47.271>

© Терлюк І., 2025

Досліджується вплив римського права та *Constitutio Criminalis Carolina* на формування кримінально-правових норм у володіннях Габсбурзької монархії XVIII століття. Наголошується на тому, що вивчення цієї проблеми має ключове значення для розуміння еволюції правової системи монархії Габсбургів, а також є актуальним з огляду на потребу розуміння джерел сучасних кримінально-правових норм, їх історичних основ та правових традицій, що їх сформували. Відповідно до мети дослідження – аналізу впливу рецепції правових принципів римського права та положень Кароліни на формування кримінально-правових норм у володіннях Габсбурзької монархії XVIII ст. – охарактеризовано основні положення римського кримінального права та їх вплив на європейські правові системи, досліджено зміст та правову природу *Constitutio Criminalis Carolina* як зразка кримінально-процесуального права XVI ст., проаналізовано кодифікаційні акти Габсбурзької монархії XVIII ст., зокрема Терезіанський та Йосифінський кодекси. Проведено порівняльний аналіз кримінально-правових норм римського права, Кароліни та австрійського кримінального законодавства, на основі якого виявлено рецепційні елементи римського права та норм Кароліни, які мали істотний вплив на формування австрійсько-імперської правової системи. Дослідження показує, що римське право стало джерелом правових принципів, таких як законність, пропорційність та справедливість, тоді як Кароліна забезпечила чітку класифікацію злочинів та покарань, а також визначила процесуальні гарантії. Висновки статті сприяють глибшому розумінню історії розвитку кримінального права в Європі та значення римської правової спадщини в еволюції австрійського права Габсбурзької доби.

Ключові слова: римське право, *Constitutio Criminalis Carolina*, кримінальне право, Габсбурзька монархія, українські землі, XVIII століття.

Постановка проблеми. Історія кримінального права європейських держав нерозривно пов'язана з рецепцією римського права, яке стало основою для формування правових систем континентальної Європи. Одним із найвпливовіших прикладів такої рецепції є *Constitutio Criminalis Carolina* (Кароліна) – кримінально-процесуальний кодекс, прийнятий 1532 року в Священній Римській імперії. Ця унікальна держава з виборно-монархічною формою правління існувала з 962 по 1806 рік,

а за двадцять років до ухвалення *Кароліни* (тут і далі курсив наш – *І. Т.*) отримала офіційну назву *Священна Римська імперія німецької нації* (Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation). Кароліна не лише вплинула на розвиток кримінального права власне німецьких земель, а й стала зразком для інших європейських держав, зокрема володінь Габсбурзької монархії, яка була частиною Священної Римської імперії, де Габсбурги протягом тривалого часу обіймали імператорський трон.

Володіння Габсбургів у складі Священної Римської імперії, що у XVIII ст. охоплювали Австрію, Угорщину, Богемію, а з останньої його чверті – й українську Галичину, були сукупністю спадкових земель Габсбурзької династії. Ці території, відомі як *Габсбурзька монархія*, стали полем для розвитку кодифікаційних процесів, які відображені у таких нормативних актах, як, зокрема, *Терезіанський кодекс* або Терезіана (Constitutio Criminalis Theresiana / Codex Theresianus, 1768) та *Кримінальний кодекс Йосифа II* або Йозефіна, Йосифінський кодекс (Codex Criminalis Josephinus / Josephinisches Strafgesetz, 1787). У цих актах насамперед поєднувалися положення римського права та норми, запозичені з Constitutio Criminalis Carolina. Аналіз їх змісту дає змогу простежити вплив римських і середньовічних правових традицій на формування кримінального права Габсбурзької монархії, яка з 1804 р. офіційно стала Австрійською імперією, проте ще два роки залишалася частиною Священної Римської імперії, аж до її розпаду в 1806 році.

До того ж дослідження зазначеної у заголовку проблеми вважаємо актуальним також з огляду на потребу розуміння джерел сучасних кримінально-правових норм, їх історичних основ та правових традицій, що їх сформували. Вивчення рецепції римського права та норм Кароліни в австрійському кримінальному законодавстві дає змогу глибше зрозуміти еволюцію кримінального права Центральної Європи.

Аналіз дослідження проблеми. Проблематика впливу римського права та Constitutio Criminalis Carolina на формування кримінально-правових норм у володіннях Габсбурзької монархії XVIII ст. привертала увагу як зарубіжних, так і українських науковців. Істотний внесок у вивчення історії німецького права, зокрема рецепції римського права та значення Кароліни, зробили класики німецької та австрійської історико-правової науки XIX–XX ст. Серед них варто виокремити таких вчених, як Генріх Бруннер (Heinrich Brunner) та Карл фон Аміра (Karl von Amira), чий дослідження, попри значний часовий проміжок, залишаються актуальними для розуміння загальних тенденцій розвитку права.

У сучасній науковій думці проблема рецепції римського права та його впливу на кримінально-правову систему Габсбурзької монархії продовжує залишатися предметом активних досліджень. Науковці з Австрії, Німеччини, Італії та інших країн здійснюють ґрунтовні студії, що розширюють розуміння історико-правових процесів. Одним із прикладів є праця Андреа Джованні Массіроні (Andrea Massironi) “The devil’s advocate. Defence and defending counsel in the 18th century Austrian criminal procedure” (Адвокат диявола. Захист і захисник в австрійському кримінальному процесі XVIII століття), що вільно доступна онлайн. Автор аналізує місце Кароліни у судовому процесі, роль захисника, специфіку судочинства та особливості захисту, закріплені в Терезіані та Йосифінському кодексі [1]. Детальний аналіз рецепції кримінально-правових положень римського права в історичному контексті Європи подано у фундаментальній праці П. Штайна *Roman Law in European History* (Cambridge University Press, 1999), яка також доступна онлайн [2].

Дослідження впливу римського права та Constitutio Criminalis Carolina на формування кримінально-правових норм у володіннях Габсбурзької монархії XVIII ст. є також предметом наукових розвідок українських дослідників. Вагомий внесок у цю проблематику зробили, зокрема, представники Львівської наукової школи історії права (І. Бойко, М. Кобилецький, А. Кольбенко, Н. Мельничук, М. Пиртко, Б. Тищик, Г. Федущак-Паславська, М. Шуп’яна та ін.), які зосереджували свою увагу на аналізі правових джерел, розвитку правових інститутів та особливостях правозастосування на українських землях у складі Габсбурзької монархії. Попри те, що їхні праці часто охоплюють ширший історико-правовий контекст, вони істотно сприяють розумінню впливу римських правових

норм та положень Constitutio Criminalis Carolina на формування кримінального права регіону. Викладене вище дає підстави стверджувати, що порушена у заголовку тема залишається актуальною й зберігає значний інтелектуальний потенціал для подальших досліджень – насамперед у контексті аналізу її впливу на формування кримінально-правової системи українських земель у складі Габсбурзької монархії.

Мета статті – проаналізувати вплив римського права та Constitutio Criminalis Carolina на формування кримінально-правових норм Габсбурзької монархії XVIII століття. Зокрема, у межах поставленої мети передбачається: охарактеризувати основні положення римського кримінального права та їх вплив на європейські правові системи; дослідити зміст та правову природу Constitutio Criminalis Carolina як зразка кримінально-процесуального права XVI ст.; проаналізувати кодифікаційні акти Габсбурзької монархії XVIII ст., зокрема Codex Theresianus та Josephinisches Strafgesetz, а також “апробаційний” кримінальний кодекс для Галичини 1797 року; виявити рецепційні елементи римського права та норм Кароліни в кримінальному праві володінь Габсбургів.

Виклад основного матеріалу. Неперехідна цінність римського права – однієї з найвпливовіших правових систем античності, яка істотно вплинула на формування континентальної правової традиції – є аксіоматичною та широко визнаною тезою в юридичній науці. Зокрема, в українській історико-правовій думці рецепція римського права здебільшого розглядається як один із ключових чинників становлення правових систем країн Центрально-Східної Європи, щоправда, передусім у сфері цивільно-правового регулювання [див., напр.: 3, с. 149–155]. Водночас не варто звужувати вплив римського права: воно слугувало не лише джерелом приватно-правових інститутів, але й важливою теоретичною та методологічною основою для кодифікації кримінального права в Європі.

Найперше треба зазначити, що в межах римської правової традиції кримінальне право розглядалося переважно як публічне право, що захищало інтереси держави та суспільного порядку. Вплив римського права у сфері кримінального права знайшов своє відображення як у змісті окремих кримінально-правових положень, так і в загальних підходах до структури та логіки правових актів. Норми римського кримінального права охоплювали як матеріальні, так і процесуальні аспекти кримінального правозастосування: вони визначали підстави кримінальної відповідальності, види злочинів і покарань, а також процедури кримінального судочинства.

До основних джерел римського кримінального права належать Закони XII таблиць (451–450 рр. до н. е.) – перший письмовий кодекс, що значною мірою спирався на грецькі правові зразки [4, с. 138] та визначив засади кримінальної відповідальності; Lex Cornelia de sicariis et veneficiis (Корнеліанський закон про вбивць та отруєння, 81 р. до н. е.), який регулював питання вбивств і отруєнь; Lex Iulia de vi (Закон Юліана про насильство, 17 р. до н. е.), що охоплював злочини, пов’язані з насильством; а також Corpus Iuris Civilis (VI ст. н. е.), що уміщав також положення щодо злочинів та покарань [2, р. 26]. Наприклад, у першій і найважливішій його частині – *Кодексі Юстиніана* (Codex Iustinianus) – містяться імператорські конституції (укази), частина з яких прямо стосується кримінального права (книга 9), тобто вони мають кримінально-правовий зміст, передбачаючи публічне покарання за суспільно небезпечні діяння. Це підробка документів (*falsum*), що кваліфікувалася як тяжкий злочин, караний смертю або вигнанням (Codex IX, титул 8, фрагмент 5), переслідування за перелюб, *stuprum* (розбещення), з описом складу злочину та санкцій (С. 9.9.4), визначає покарання за образу честі (*De iniuriis*) – тілесні покарання, штрафи (С. 9.12.10), положення про кримінальну відповідальність за вбивство (*homicidium*) й інші тяжкі насильницькі злочини, з визначенням покарання: смертна кара, вигнання, конфіскація майна (С. 9.17.10) [див.: 5].

Основою для римського кримінального права було поняття “правопорушення” (*delictum*). Хоча в римській системі немає єдиного універсального поняття, аналогічного до сучасного слова “правопорушення”. Проте з часом римляни почали розрізняти приватні (*delicta privata*) й публічні делікти (*crimina*). Приватні правопорушення містили *furtum* (крадіжка), *injuria* (образа), *damnum iniuria datum*

(шкода майну). А до числа публічних деліктів належали, зокрема, такі діяння, як *maiestas* (зрада), *particidium* (убивство родича), *sicariis et veneficiis* (вбивство та отруєння) тощо. Відповідно до цього, покарання варіювалися від смертної кари (*poena capitis*), вигнання (*deportatio*) та конфіскації майна до тілесних покарань і штрафів [див., докл.: 6, с. 247–261]. Процесуальний механізм містив ініціювання справи, досудове розслідування (*inquisitio*), судовий розгляд (*iudicium publicum*), винесення вироку (*sententia*) та апеляцію (*provocatio*) за потреби. Відтак вироблені процесуальні гарантії забезпечували право на захист, змагальність сторін та можливість апеляції [див., докл.: 6, с. 262–267].

Звісно, публічні делікти заклали підвалини римського кримінального права, однак воно стало основою для формування європейських правових систем передусім завдяки закладеним у ньому правовим принципам.

Серед них – добре відомі сьогодні презумпція невинуватості (*nemo tenetur se ipsum accusare*), відповідальність лише за наявності вини, тобто суб'єктивна сторона злочину (*nullum crimen sine culpa*), принцип законності (легальності), втілений у формулах: *nullum crimen sine lege* – немає злочину без закону і *nulla poena sine lege* – немає покарання без закону, а також заборона зворотної дії закону. До них належать також засади притягнення до відповідальності – ідеї суб'єктивної та індивідуальної відповідальності – й індивідуалізації покарання, тобто його призначення з урахуванням особистих та об'єктивних обставин справи.

Проте визначальне значення мав принцип справедливості (*aequitas*), який відігравав особливу роль у судочинстві. До нього часто зверталися як юристи, так і претори в нестандартних ситуаціях, коли чинного права було недостатньо для обґрунтованого вирішення справи. Як зазначає дослідник Г. Пастушок, справедливість у Давньому Римі стала орієнтиром природно-правових цінностей, що слугували критерієм моральної оцінки чинного права [7, с. 33–34]. Передусім саме вона – у поєднанні з іншими зазначеними принципами римського права – особливо відчутно вплинула на формування європейського середньовічного права. Це й визначає характер подальшої рецепції римського правового спадку в країнах Європи.

Суттєво на розвиток європейського середньовічного права римське право вплинуло, зокрема, через університетську традицію – насамперед завдяки школам *глогаторів* у Болоньї (XII ст.) та *постглогаторів*, – яка сприяла тому, що римські правові конструкції стали спільною юридичною мовою для більшої частини континентальних держав. Іншим шляхом поширення римського права була його адаптація до місцевих умов у формі т. зв. *варварських прав* і статутного (міського чи територіального) права. Як наслідок уже в XIII–XIV ст. римське право перетворилося на основу для формування *ius commune* – загальноєвропейського права [2, р. 26–30].

Особливо виразно це проявилось у сфері кримінального процесу та в концептуалізації складу злочину. Зокрема, окреслені принципи лягли в основу *Constitutio Criminalis Carolina* (1532) – кодексу законів імператора Карла V (1519–1556) Священної Римської імперії німецької нації (*Carolina* означає “Карлова”, тобто та, що належить Карлу; така латинізована форма була звичною для офіційних документів того часу – *I. T.*), який став зразком для багатьох наступних європейських кримінальних кодексів. Вважається, що саме через Кароліну та правові традиції середньовічної Європи римські правові принципи проникли до кримінального права Священної Римської імперії німецької нації, зокрема й у володіння Габсбурзької монархії XVIII ст., ставши невід'ємною частиною європейської правової культури.

Між іншим, уже сама офіційна назва кодексу засвідчує вплив римського права. Попри те що сам текст кодексу був укладений німецькою, назва *Constitutio Criminalis Carolina* – латинська. З одного боку, це було типовою практикою для правових актів Священної Римської імперії XVI ст., оскільки латина в той час залишалась мовою міжнародного права, науки та адміністрації у всій Європі, включно з імператорським двором. А з другого – латинські назви посилалися на традицію римського права (*Corpus Iuris Civilis* тощо) як на джерело легітиматії. Наприклад, у назві *Constitutio* – це пряма аллюзія на імператорські постанови в римському праві. Відповідно латинська назва надавала кодексу авторитетності й універсальності [2, р. 30].

Прийняття *Constitutio Criminalis Carolina* було зумовлене низкою передумов. Серед них – потреба уніфікації правових норм у період політичної та релігійної нестабільності, зростання рівня злочинності, а також поширення римського права, зокрема через університетське середовище. Відтак Кароліна стала вираженням прагнення до правової уніфікації в межах імперії, що складалася з багатьох державних утворень із власними правовими традиціями.

Структурно Кароліна містила дві основні частини: матеріальну, яка визначала види злочинів і відповідні покарання, та процесуальну, що регламентувала порядок розгляду кримінальних справ – допити, збирання доказів, виконання вироків. Її норми були обов'язковими для імперських судів і використовувалися як зразок для місцевих судів, якщо останні не мали суперечливих положень.

Дослідники відзначають, що Кароліна запровадила чітку класифікацію злочинів і відповідні санкції, в яких поєднувалися впливи римського права й місцевих звичаєвих норм. До злочинів проти держави та релігії належали державна зрада (*Hochverrat*), богохульство (*Gotteslästerung*), чаклунство й ересь – за них передбачалися суворі покарання, включно зі смертною карою. Злочини проти особи охоплювали умисне вбивство (*Mord*), тілесні ушкодження (*Verletzung*) та зґвалтування (*Vergewaltigung*), які каралися тілесними покараннями, штрафами або стратою. Злочини проти власності та громадського порядку – крадіжка (*Diebstahl*), грабіж (*Raub*), підпал (*Brandstiftung*), шахрайство (*Betrug*) – каралися залежно від обставин і тяжкості діяння [2, р. 27].

Процесуальна частина Кароліни також містила низку нововведень. Зокрема, кримінальне провадження могло розпочинатися як за заявою потерпілого, так і з ініціативи державного обвинувача. Кароліна кодифікувала інквізиційний процес як загальну модель для судочинства Священної Римської імперії. Але застосування тортур дозволялося лише за наявності достатніх підстав і санкції судді, а судовий розгляд мав залишатися змагальним. Обвинувачений мав право на захист, подання доказів на свою користь, а також право на апеляцію у разі порушення процесуальних норм [2, р. 27–28].

Проте найвиразніше вплив римського права у *Carolina* проявляється в принципі законності (*nullum crimen, nulla poena sine lege* – немає злочину і покарання без закону), що втілюється через систематичне визначення складів злочинів та відповідних санкцій. Яскравим прикладом цього принципу є чітке формулювання переліку кримінальних правопорушень і передбачених для них покарань. Наприклад, у статті CVI “Як має каратися богохульство [...]” зазначено: “Якщо хтось приписує Богові те, що Йому не властиве [...] чи ображає всемогутність Богу [...], то має бути покараний смертною карою [...]” [8, с. 81–82]. У цьому положенні виразно артикульовано сам злочин (богохульство) та передбачене покарання – смертну кару.

Іншим прикладом є положення про крадіжку (статті CLVII–CLXXV), де простежується чітка градація злочину залежно від частоти його вчинення: від тілесного покарання або штрафу за першу крадіжку до смертної кари за повторну [8, с. 111–119]. На нашу думку, це є прикладом властивості римському праву передбачуваності та правової визначеності.

Так само у статтях, присвячених вбивству (XXXIII–XXXVII; XLVIII–L), вбачається нормативне визначення умисного злочину, водночас санкція не залежить від соціального статусу жертви [8, с. 51–53; 58–59], що свідчить про уніфікований підхід, характерний для римської правової системи. *Carolina* послідовно визначає види діянь і санкції без істотних прогалин, чим чітко реалізує принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Це відповідає римському розумінню права як *ius scriptum* – писаного закону, який не допускає довільного тлумачення злочину.

Часткове продовження римської традиції простежується і в індивідуалізації покарання: кодекс передбачає диференціацію санкцій залежно від мотивів, обставин скоєння злочину та соціального статусу потерпілих. Наприклад, у статтях CXVIII–CXIX, що регулюють відповідальність за зґвалтування, передбачено варіації покарань: якщо жертва – незаміжня жінка, кара – смертна або тяжке тілесне покарання; якщо заміжня – можливе ще суворіше покарання; а у випадку, коли потерпіла вважалася “розпусною”, покарання могло бути пом'якшене [8, с. 87–88]. Такий підхід демонструє врахування морального статусу жертви та обставин справи – елементів, притаманних римській моделі індивідуалізації відповідальності.

Водночас під впливом канонічного та інквізиційного процесу окремі принципи, зокрема презумпція невинуватості (*nemo tenetur se ipsum accusare* – ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе), у Кароліні формально не були закріплені. Натомість активно застосовувалися тортури для так званого “викриття правди” (див., напр., статті LIII–LXIV), що суперечило самій ідеї презумпції невинуватості [8, с. 60–64].

Подібно у кодексі трансформовано й гуманістичне розуміння вини, властиве римському праву (*nullum crimen sine culpa* – немає злочину без вини). Хоча Кароліна визнає вину як підставу для покарання, вона також дозволяє суворі санкції навіть за необережні діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Йдеться, зокрема, про ситуації, коли особа, не маючи наміру позбавити життя, через недбалість спричинила смерть іншого – і підлягала покаранню. Суд отримував широкі дискреційні повноваження: вирок залежав від тлумачення обставин справи й ступеня вини [8, с. 58–62].

Принцип справедливості (*aequitas*) також залишався обмеженим. Хоча в преамбулі Кароліни не раз згадується про “справедливість” [8, с. 33–34], у практиці судочинства – особливо в межах інквізиційної процедури (див., напр., статті XLIV, XLV і XLIX) – домінували жорсткість і правовий формалізм [8, с. 56, 59].

Позаяк *Constitutio Criminalis Carolina* стала важливою віхою у формуванні європейського кримінального права, вона виступила своєрідним містком між римською правовою традицією та національними правовими системами Середньовіччя і Нового часу.

Зокрема, з кінця XVI століття норми Кароліни почали застосовуватися в судовій практиці Польської держави, включно з територією українських етнічних земель. Так, А. Козицький та С. Білостоцький наводять приклади використання положень Кароліни у львівських судах під час розгляду справ, пов'язаних із чаклунством. Наприклад, якщо “Саксонське зеркало” – середньовічний кодекс, укладений Ейком фон Репковим (1205–1235), який з середини XVI ст. став офіційним збірником законів Польського королівства, – передбачав смертну кару через спалення за сам факт вчинення чаклунства, то Кароліна застосовувала таку ж санкцію лише у випадках, коли внаслідок чаклунства було завдано шкоди людям. За її відсутності покарання визначалася судом з урахуванням обставин справи [9, с. 123].

Вплив *Constitutio Criminalis Carolina* – кодексу, який у Новий час залишався зразком кримінально-правового регулювання в Центральній Європі, – був відчутним і в кримінальному законодавстві володінь Габсбургів XVIII століття. Зразком для систематизації кримінального права в Габсбурзькій монархії слугувала також римська правова спадщина в Кароліні, модифікована відповідно до суспільних і релігійних викликів епохи.

Треба зазначити, що розвиток кримінального права в Габсбурзькій імперії у XVIII ст. відбувався в умовах активної централізації та модернізації, які особливо посилювалися в останній чверті століття за правління імператриці Марії-Терезії та імператора Йосифа II – саме тоді до складу імперії увійшла частина етнічних українських земель. Ці монархи прагнули запровадити єдину, уніфіковану правову систему, яка б замінила розмаїття місцевих правових звичаїв і водночас відповідала ідеалам раціоналізму та гуманізму епохи Просвітництва [10, с. 45–46]. Водночас реформи, спрямовані насамперед на уніфікацію кримінально-правових норм, гуманізацію покарань, скорочення смертних вироків і посилення процесуальних гарантій для обвинувачених [11, с. 99], втілювалися переважно через три кримінальні кодекси – 1768, 1787 і 1797 років. Усі ці акти сьогодні доступні дослідникам завдяки ALEX – цифровій читальній залі Австрійської національної юридичної бібліотеки, що дає змогу переглядати, читати та здійснювати пошук історичних австрійських правових текстів онлайн [див.: 12].

Першою спробою систематизувати кримінальне право у володіннях Габсбургів став кримінальний кодекс 1768 року – *Терезіана* (*Constitutio Criminalis Theresiana* / *Codex Theresianus*), розроблений за правління імператриці Марії-Терезії. У двох частинах цього акта було врегульовано кримінально-правові відносини як у сфері матеріального, так і процесуального права. Терезіана містила положення, що демонстрували вплив як римського права, так і норм *Кароліни*.

Кодекс вирізнявся чіткою класифікацією злочинів на публічні та приватні. До перших належали злочини проти релігії, корони та держави, а також посадові правопорушення; до других – вбивство, крадіжка, статеві злочини, порушення моральних норм і сімейного устрою тощо. У Терезіані було вперше запропоновано точне визначення злочину: злочином визнавалося діяння, заборонене конкретним законом у відповідній сфері.

Процесуальна частина містила розгорнутий перелік обставин, що впливали на ступінь відповідальності. Нововведенням були обставини, що пом'якшували чи обтяжували відповідальність. Зокрема, обтяжувальними обставинами вважалися рецидив злочину та його вчинення групою осіб. Пом'якшення відповідальності передбачалося у випадках юного віку правопорушника, втрати ним свідомості під час скоєння діяння тощо. Докладно регламентувалося й звільнення від відповідальності за злочини, вчинені у стані крайньої потреби. Наприклад, під час вбивства відрізняли покарання за умисне, необережне та випадкове позбавлення життя. Окремі незначні правопорушення передавалися до юрисдикції поліцейської юстиції, що звужувало сферу кримінальних репресій [11, с. 96].

Проте загальна структура кодексу залишалася підпорядкованою середньовічній традиції: Терезіана базувалася на становій, феодальній системі судочинства, впроваджувала інквізиційний процес із застосуванням тортур (до їх скасування 1776 року передбачалися, зокрема, лещата, припалювання, розтягування на драбині) та жорстких видів покарання (спалення, колесування, четвертування, обезголовлення). Втім на територію Галичини цей кодекс було поширено лише у 1774 році, через два роки після приєднання краю до Австрійської імперії, і то лише в частині, що стосувалася процесуального права [13, с. 393].

Наступний етап кодифікації кримінального права у володіннях Габсбургів – *Йосифінський кодекс* (Josephinisches Strafgesetzbuch, 1787) – став втіленням реформаторського курсу імператора Йосифа II та відображенням ідей Просвітництва. На відміну від Терезіани, цей акт містив лише норми матеріального кримінального права, тоді як процесуальні питання регулювалися окремим документом – судовою інструкцією від 23 лютого 1786 р., яку згодом, 1 червня 1788 р., було замінено загальним кримінальним судовим порядком [14, с. 16].

Кодекс відзначався новочасним (модерним) підходом, зорієнтованим на гуманізацію кримінального права, тобто поступову відмову від жорстокості середньовічного правосуддя й утвердження цінності людського життя. Зокрема, смертну кару було скасовано: вона допускалася лише за вироком надзвичайних судів. Уперше правопорушення поділялися на *кримінальні злочини* (підсудні кримінальним судам) та менш тяжкі – *адміністративні* чи “політичні” (розглядалися адміністративними органами) [13, с. 393].

Суттєвих змін зазнала і система покарань. Закон уперше передбачив градацію режимів відбування покарання – від найсуворішого до помірною. Особливо деталізованим був інститут тюремного ув'язнення: передбачалися три його форми – тимчасове (від 1 місяця до 8 років), постійне (від 8 до 15 років) і тривале (від 15 до 100 років). Крім строків, різнився і ступінь суворості: примусові роботи, носіння важких або легких кайданів, обмеження харчування. Було також обмежено тілесні покарання – не більше 100 ударів за один раз [11, с. 97].

Втім, попри прогресивність окремих положень, загальна система покарань зберігала низку рис середньовічного правосуддя, залишаючись доволі суворою. Саме ця суперечність, як видається, й зумовила подальші кодифікаційні зусилля австрійської держави у сфері кримінального права.

Серед українських істориків права професор В. Кульчицький, мабуть, одним із перших розглянув Галичину та Буковину як своєрідний полігон для апробації австрійського законодавства [15, с. 60]. Особливо це виявилось у впровадженні кримінального кодексу для “Західної Галичини” (“*Strafgesetzbuch für Westgalizien*”), що набув чинності 1 січня 1797 р. На зламі XVIII–XIX ст. його норми поширилися на Східну Галичину та Буковину, а незабаром (1803), із незначними змінами, цей кодекс став основним джерелом кримінального права під неофіційною назвою “Францішкани” на всій території Австрійської імперії. Його норми залишалися чинними аж до кодифікацій середини XIX ст.

“Галицький” кримінальний кодекс 1797 року був підготовлений Йозефом фон Зонненфельсом (Joseph von Sonnenfels) – впливовим криміналістом і професором Віденського університету, сином головного рабина Бранденбурга, який двічі обирався ректором і мав великий авторитет при імператорському дворі.

Кодекс, який вважають повністю самостійним твором, що по-новому упорядковував види злочинів і систему покарань [14, с. 15], структурно поділявся на дві частини – злочини та тяжкі поліцейні проступки – кожна з яких містила два розділи: один охоплював норми матеріального кримінального права, другий – процесуального. Документ передбачав поновлення смертної кари (наприклад, через повішення – за державну зраду, вбивство, фальшивомонетництво та підпал), а також поділяв правопорушення на тяжкі злочини, кримінальні проступки, тяжкі кримінальні й тяжкі поліцейні проступки [13, с. 393–394].

Водночас цей кодекс зберіг римське розуміння принципу законності (*nullum crimen, nulla poena sine lege*): запроваджував чіткі визначення складів злочину та санкцій, забороняв покарання без законної підстави (римський *ius scriptum*), а також відтворював гуманістичні засади реформ Йосифа II – передусім відмову від тортур як засобу слідства та запровадження системи покарань із виправною функцією. Усе це, однак, здійснювалося з урахуванням локальних реалій і потреб імперської влади в нових коронних землях, зокрема – в Галичині після першого поділу Речі Посполитої [16, с. 71–72].

До таких реалій належала насамперед правова багатоманітність: на момент приєднання до Австрії Галичина перебувала під юрисдикцією польського права, що охоплювало елементи магдебурзького, статутного (коронного) й звичаєвого права. Адаптація австрійських норм потребувала врахування цієї правової спадщини, щоби уникнути правового вакууму чи спротиву з боку населення. Крім того, ментально-культурна розмаїтість краю – русини (українці), поляки, євреї, вірмени – зумовлювала відмінні уявлення про справедливість, злочин і покарання. Імперська влада змушена була враховувати ці особливості, щоби забезпечити стабільність і лояльність. Нарешті, важливою залишалася потреба централізованого контролю над новоприєднаними територіями: через юридичну кодифікацію адміністрація прагнула встановити порядок і дисципліну без провокування соціального напруження.

Порівняльний аналіз римського права, *Constitutio Criminalis Carolina* та австрійського кримінального законодавства XVIII століття, представленого кодексами, доступними в цифровій читальні ALEX, дає змогу простежити еволюцію ключових засад кримінальної відповідальності та судочинства в європейській правовій традиції. Центральне місце в цій еволюції обіймають принципи законності, справедливості, пропорційності покарання, системної класифікації злочинів і забезпечення процесуальних гарантій прав обвинуваченого.

Елементи римського кримінального права, сформульовані в імператорських конституціях і юридичних коментарях, частково включених до *Codex Iustinianus* (складової частини *Corpus Iuris Civilis*), стали джерелом формування ідей законності та справедливості. Хоча *Codex Iustinianus* не містив цілісної теорії злочину, у ньому вже простежується римське розуміння відповідальності, пропорційності покарання та формалізованого правосуддя – засад, що згодом істотно вплинули на розвиток європейської правової традиції, зокрема на Кароліна 1532 року та австрійські кримінальні кодекси XVIII століття. Власне римське право заклало основи принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege* (“немає злочину й покарання без закону”), який вимагав визначення як складу злочину, так і санкції винятково через закон, забезпечуючи юридичну визначеність і захист від свавільного переслідування.

Окрім того, в римській традиції простежується засадничий принцип пропорційності, згідно з яким ступінь відповідальності мав відповідати тяжкості вчиненого правопорушення. Ці ідеї відіграли ключову роль у формуванні пізніших європейських кримінально-правових систем, зокрема Кароліни та австрійських кодексів XVIII століття.

Constitutio Criminalis Carolina, ухвалена в 1532 році, продемонструвала прагнення імперії Карла V до уніфікації кримінального права. Вона поєднала римські традиції з місцевими правовими

звичаями, але зберегла жорсткість покарань, особливо за тяжкі злочини. Принцип законності набув формального закріплення у вигляді визначення злочинів і покарань, однак справедливість у розумінні *aequitas* відійшла на другий план через перевагу чітких норм і суворих санкцій. Класифікація злочинів у Кароліні спиралася на поділ на злочини проти держави, особи, релігії та власності, що відображало вплив як римської системи *crimina* та *delicta*, так і середньовічної правової традиції.

Австрійське кримінальне право XVIII століття, представлене *Codex Theresianus* (1768), *Josephinisches Strafgesetz* (1787), а також *Strafgesetz für Westgalizien* (1797), пройшло шлях від збереження середньовічних каральних методів до гуманізації та врахування регіональних відмінностей. Якщо *Терезіана* ще відображала суворість покарань і можливість застосування тортур (що відповідало духові *Кароліни*), то *Йозефіна* впроваджувала ідеї Просвітництва: скасування смертної кари за більшу частину злочинів, заборону тортур, а також право на захист і апеляцію. Тоді як *Кодекс для Галичини* (1797) мав на меті адаптацію австрійського кримінального законодавства до правового, соціального й культурного контексту новоприєднаних територій. Він не лише закріплював принципи законності, пропорційності та правового формалізму, але й передбачав збереження окремих місцевих практик у межах єдиної правової системи. Водночас він став компромісом між гуманістичними ідеями та імперським прагненням до адміністративної стабільності, централізації управління й уніфікації норм на підконтрольних землях. Таким способом право ставало не лише інструментом справедливості, а й засобом державної інтеграції та політичного контролю. А вплив римського права виявлявся у закріпленні принципів законності та пропорційності, класифікації злочинів та процесуальних гарантій.

Висновки. Дослідження впливу римського права та *Constitutio Criminalis Carolina* на формування австрійського кримінального права XVIII ст. дає змогу зробити такі узагальнення:

1. Римське право, як основа європейської правової традиції, заклало фундаментальні принципи законності, пропорційності та справедливості. Через рецепцію ці принципи стали складовими частинами кримінального права в різних європейських системах, зокрема й у володіннях Габсбургів.

2. *Constitutio Criminalis Carolina*, зразок пізньосередньовічного кримінального законодавства, поєднувала жорсткі санкції та суворі процесуальні приписи з римсько-правовими елементами, що забезпечувало її стійкість і вплив. Вона була не лише нормативним актом, а й цивілізаційною моделлю, яка сприяла поступовому впровадженню римського правового мислення у новоевропейські кодифікації – зокрема, й на українських землях під владою Габсбургів.

3. Австрійські кримінальні кодекси 1768, 1787 і 1797 рр. стали послідовними етапами еволюції імперського кримінального права: від каральної репресивної системи – до модерної правозахисної моделі, що базувалася на принципах верховенства права та індивідуалізації відповідальності.

Зокрема, *Codex Theresianus* (1768) демонстрував збереження середньовічної жорстокості – із широким застосуванням тілесних покарань, тортур і смертної кари. *Josephinisches Strafgesetz* (1787) став проявом просвітницького реформаторства – скасовував тортури, суттєво обмежував смертну кару, посилював процесуальні гарантії. *Strafgesetz für Westgalizien* (1797) був першим адаптованим до галицьких реалій кримінальним кодексом, який системно замінив польське та звичаєве право, ураховував місцеву специфіку й закріплював принципи законності та гуманізації покарань.

У підсумку, австрійське кримінальне право XVIII століття постає як результат поступової трансформації – від римської концепції правового формалізму та індивідуалізованої відповідальності, через симбіоз правового позитивізму й репресивної практики *Кароліни*, до поступової гуманізації в кодексах доби освіченого абсолютизму. Такий розвиток яскраво свідчить про спадковість, гнучку трансформацію та адаптацію європейських правових засад у відповідь на нові соціально-політичні виклики та імперські потреби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Massironi A. (2015). The devil's advocate. Defence and defending counsel in the 18th century Austrian criminal procedure. *Italian review of legal history*, 1(6), 1–21. URL: <https://riviste.unimi.it/index.php/irlh/article/view/12521/11969> (Accessed: 15.05.2025).
2. Stein P. (1999). *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, 137 p.
3. Федущак-Паславська Г. (2002). До питання про рецепцію римського приватного права в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 37. С. 149–155.
4. Габаковська Х. (2016). Характерні особливості впливу римського права на правову систему Західної Європи. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки*. № 855. С. 136–141.
5. Кодекс нашого найсвятішого господаря принца Юстиніана. Книга дев'ята. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/codex9.shtml> (дата перегляду: 23.05.2025).
6. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. (2009). *Римське право* : підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер. 528 с.
7. Пастушок Г. І. (2016). Значення основоположних цінностей римського права для формування правової традиції Європейського Союзу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Вип. 8. С. 31–37.
8. Кароліна. Кримінально-судове уложення Карла V. Переклад, передмова та примітки проф. С. Я. Булатова (1967). Алма-Ата: Наука. 152 с. (рос.)
9. Козицький А. М., Білостоцький С. М. (2001). Кримінальний світ старого Львова. Львів: Афіша, 230 с.
10. Пиртко М. С. (2019). Соціально-політичні передумови та теоретичне обґрунтування реформ Марії Терезії в Австрійській монархії (1740–1780 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 58. С. 43–52.
11. Шуп'яна М. Ю. (2012). Кодифікація кримінального права в Австрійській імперії у XVIII–XIX ст. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 95–101.
12. ALEX – Österreichische Nationalbibliothek: URL: <https://alex.onb.ac.at/> (Дата звернення: 3.06.2025).
13. Терлюк І. Я. (2025). Історія держави і права України : [навч. посіб.: у 2-х ч.]. Ч. 1: Держава і право на території сучасної України від Стародавності по Новий час. Вид. 6-те, перегл., зі змінами. К.: Видавничий дім "Кондор", 416 с.
14. Никифорак М. В. (2000). Джерела кримінального та кримінально-процесуального права на Буковині у 1775–1918 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць*. Вип. 91: Правознавство. Чернівці: ЧДУ. С. 14–17.
15. Кульчицький В. С. (1965). Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.). Львів: ЛДУ ім. І. Франка. 63 с.
16. Tomczyk R. (2013). Proces karny w monarchii Habsburskiej od drugiej połowy XVIII wieku do 1918 roku. *Edukacja humanistyczna. Szczecin*. No. 1(28). P. 67–79.

REFERENCES

1. Massironi, A. (2015). *The devils advocate. Defence and defending counsel in the 18th century Austrian criminal procedure*. Italian review of legal history, 1(6), 1–21. Retrieved from: <https://riviste.unimi.it/index.php/irlh/article/view/12521/11969> (Accessed: 15.05.2025). [In English].
2. Stein, P. (1999). *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, 137 p. [In English].
3. Fedushchak-Paslavska H. (2002). *Do pytannia pro retseptsiiu rymskoho pryvatnoho prava v Ukraini*. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna. Vyp. 37. P. 149–155. [In Ukrainian].
4. Habakovska Kh. (2016). *Kharakterni osoblyvosti vplyvu rymskoho prava na pravovu systemu Zakhidnoi Yevropy*. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriiia: Yurydychni nauky. No. 855. P. 136–141. [In Ukrainian].
5. *Kodeks nashoho naisviatishoho hospodaria pryntsa Yustyniana*. Knyha deviata. Retrieved from: <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/codex9.shtml> (Accessed: 23.05.2025). [In Ukrainian].
6. Pidopryhora, O. A., Kharytonov, Ye. O. (2009). *Rymske pravo* : pidruch. 2-he vyd. K. : Yurinkom Inter. 528 p.
7. Pastushok, H. I. (2016). *Znachennia osnovopolozhnykh tsinnostei rymskoho prava dlia formuvannia pravovoi tradytsii Yevropeiskoho Soiuzu*. Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. Vyp. 8. Pp. 31–37. [In Ukrainian].
8. *Karolina*. Kryminalno-sudove ulozhennia Karla V. Pereklad, peredmov a ta prymitky prof. S. Ia. Bulatova (1967). Alma-Ata: Nauka. 152 p. [In Russian].

9. Kozytskyi, A. M., Bilostotskyi, S. M. (2001). *Kryminalnyi svit staroho Lvova*. Lviv: Afisha, 230 p. [In Ukrainian].
10. Pyrtko, M. S. (2019). *Sotsialno-politychni peredumovy ta teoretychne obgruntuvannia reform Marii Terezii v Avstriiskii monarkhii (1740–1780 rr.)*. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 58. P. 43–52. [In Ukrainian].
11. Shupiana, M. Iu. (2012). *Kodyfikatsiia kryminalnoho prava v Avstriiskii imperii u XVIII–XIX st.* Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2012. No. 1. P. 95–101. [In Ukrainian].
12. ALEX – Österreichische Nationalbibliothek: Retrieved from: <https://alex.onb.ac.at/> (Accessed: 3.06.2025). [In German].
13. Terliuk, I. Ia. (2025). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* : [navch. Posib. U 2-kh ch.]. Ch. 1: Derzhava i pravo na terytorii suchasnoi Ukrainy vid Starodavnosti po Novyi chas. Vyd. 6-te, perehl., zi zminamy. K.: Vydavnychiy dim “Kondor”, 416 p. [In Ukrainian].
14. Nykyforak, M. V. (2000). *Dzherela kryminalnoho ta kryminalno-protsesualnoho prava na Bukovyni u 1775–1918 pp.* Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : zbirnyk nauk. Prats. Vyp. 91: Pravoznavstvo. Chernivtsi : ChDU. P. 14–17. [In Ukrainian].
15. Kulchytskyi, V. S. (1965). *Derzhavnyi lad i pravo v Halychyni (v druhii polovyni XVIII – na pochatku XIX st.)*. Lviv: LDU im. I. Franka. 63 p. [In Ukrainian].
16. Tomczyk, R. (2013). *Proces karny w monarchii Habsburskiej od drugiej połowy XVIII wieku do 1918 roku*. Edukacja humanistyczna. Szczecin. No. 1(28). P. 67–79. [In Polish].

Дата надходження статті: 02.05.25 р.

Ivan TERLYUK

Lviv National University of Veterinary
Medicine and Biotechnology named after S. Z. Grzycki,
Associate Professor of the Department of Law
Dr. habil (Law), Associate Professor
i.terlyuk2406@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0900-4388

THE INFLUENCE OF ROMAN LAW AND CONSTITUTIO CRIMINALIS CAROLINA ON THE FORMATION OF CRIMINAL LAW IN THE HABSBURG MONARCHY'S OWNERSHIP OF THE EIGHTEENTH CENTURY

The article examines the influence of Roman law and the Constitutio Criminalis Carolina on the formation of criminal law norms in the possessions of the Habsburg monarchy of the eighteenth century. It is emphasized that the study of this issue is of key importance for understanding the evolution of the legal system of the Habsburg monarchy, and is also relevant given the need to understand the origins of modern criminal law, its historical foundations and the legal traditions which shaped it. In accordance with the purpose of the study – to analyze the impact of the reception of legal principles of Roman law and the provisions of Carolina on the formation of criminal law in the possessions of the Habsburg monarchy of the eighteenth century, the author characterizes the main provisions of Roman criminal law and their impact on European legal systems, and examines the content and legal nature of the Constitutio Criminalis Carolina as a model of criminal procedure law of the sixteenth century, the codification acts of the Habsburg monarchy of the eighteenth century, in particular, the Teresian and Josephine Codes, are analyzed. The author conducts a comparative analysis of the criminal law provisions of Roman law, Carolina law and Austrian criminal law, based on which the author identifies the receptive elements of Roman law and Carolina law which had a significant impact on the formation of the Austrian imperial legal system. The study shows that Roman law became a source of legal principles such as legality, proportionality and justice, while Carolina provided a clear classification of crimes and punishments, and defined procedural guarantees. The conclusions of the article contribute to a deeper understanding of the history of criminal law development in Europe and the importance of the Roman legal heritage in the evolution of Austrian law of the Habsburg period.

Keywords: Roman law, Constitutio Criminalis Carolina, criminal law, Habsburg monarchy, Ukrainian lands, eighteenth century.